

Κ.Δ. Σπινέλλη, Προσβολές και προστασία της τρίτης ηλικίας, εγκληματολογική, κοινωνιολογική και ποινική διερεύνηση του φαινομένου κακοποίησης και παραμέλησης, Σειρά Ποινικά Νο.34, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκουλας 1991, σελ. 1-180.

Αντώνη Δ. Μαγγανά

Ο κύριος κορμός της υπό κρίσιν μελέτης είναι η έρευνα "Βία σε βάρος ηλικιωμένων" την οποία ανέθεσε το 1987 του Υπουργείο Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Υπεύθυνος της έρευνας ήταν η Καθηγήτρια Κ. Σπινέλλη που πλαισιώθηκε από ομάδα συνεργατών.

Στόχος της εργασίας είναι μία πρώτη χαρτογράφηση του (σύγχρονου) φαινομένου της κακοποίησης και παραμέλησης των ηλικιωμένων στον ελληνικό χώρο και η αναζήτηση των δυνατοτήτων -περιστολής του φαινομένου μέσα από τις διατάξεις του ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου αλλά και μέσα από τις υπάρχουσες κοινωνικοπρονιακές δομές ή και από αυτές που είναι δυνατό να σχεδιαστούν.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται διεθνώς μία μεγάλη εξέλιξη και μεταστροφή του ενδιαφέροντος σχετικά με τα θέματα που αφορούν την τρίτη ηλικία. Αντίθετα με ότι συνέβαινε στο παρελθόν, σήμερα όσο τα άτομα προχωρούν στην ηλικία τόσο λιγώτερο απασχολούν τους εγκληματολόγους ως (πιθανοί) δράστες εγκληματικών πράξεων, ενώ το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στους ηλικιωμένους ως θύματα εγκλημάτων.

Το κοινωνικό θέμα της θυματοποίησης των ηλικιωμένων, η γεροντολογία, και οι ανάγκες των ηλικιωμένων ατόμων παρουσιάζουν μια ξεχωριστή επικαιρότητα σε διεθνές επίπεδο. Αυτό οφείλεται στο ότι κυρίως ο αριθμός των ατόμων τρίτης ηλικίας συνεχώς αυξάνεται και η δημογραφική πυραμίδα ολοένα διογκούται προς την κορυφή.

Ο τομέας της έρευνας άρχισε να ασχολείται πρόσφατα με το θέμα αφού μέχρι πριν λίγα χρόνια το ενδιαφέρον είχαν μονοπωλήσει οι κακοποιήσεις γυναικών και μικρών παιδιών¹. Εξ' άλλου και το φαινόμενο της κακοποίησης ή παραμέλησης ατόμων τρίτης ηλικίας αποτελεί τις περισσότερες φορές μια μορφή ενδοοικογενειακής βίας, εφ' όσον συχνά ο δράστης είναι συγγενής του θύματος. Έτσι παρουσιάζει πολλές από τις δυσκολίες, αντιστοιχίες και ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η κακοποίηση των παιδιών.

Σαν μια ξεχωριστή ιδιαιτερότητα του φαινομένου στον Ελληνικό χώρο, πρέπει να τονισθεί ότι πολλές φορές η επικράτηση της αρχής της "αρμονίας" στην οικογένεια "συγκαλύπτει" πολλές περιπτώσεις παραμέλησης αλλά ακόμη και κακοποίησης ηλικιωμένων ατόμων. Έτσι είναι πιθανό να υφίσταται μια "υποτίμηση" του φαινομένου όπως εξ' άλλου συμβαίνει και στους άλλους τομείς της ενδοοικογενειακής βίας.

Η εργασία χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες. Η πρώτη ασχολείται με την καταγραφή του προβλήματος της θυματοποίησης των ηλικιωμένων

από διάφορες σκοπιές (εγκληματολογική διερεύνηση βασισμένη σε διάφορα στοιχεία). Η δεύτερη περιγράφει το πρόβλημα όπως αναδύεται μέσα από την εγκληματολογική εμπειρική διερεύνηση. Η τρίτη δίνει την ποινική διάσταση του προβλήματος τόσο από την άποψη του ουσιαστικού δικαίου όσο και του δικονομικού και η τέταρτη περιλαμβάνει μια ανακεφαλαίωση καθώς και διάφορες προτάσεις και συμπερασματικές σκέψεις.

Το πρώτο κεφάλαιο καθορίζει ωρισμένες βασικές έννοιες και θίγει διάφορα προβλήματα. Για τις ανάγκες της μελέτης αυτής “ηλικιωμένος ή άτομο τρίτης ηλικίας” θεωρείται κάθε άτομο που έχει υπερβεί το 60ο έτος της ηλικίας. Οι όροι “βία”, “κακοποίηση” ή “κακομεταχείριση” χρησιμοποιούνται υπό την (ευρεία) εγκληματολογική τους έννοια. Αλλά και η έννοια γενικά της παραμέλησης ή κακοποίησης δεν περιορίζεται σε στενά νομικά πλαίσια αφού ακόμα η απάντηση δεν είναι οριστική αν η κακομεταχείριση ηλικιωμένου αποτελεί νομικό πρόβλημα, έγκλημα ή απλώς σύμπτωμα των κοινωνιών που δεν έχουν προετοιμαστεί για την φροντίδα των ηλικιωμένων μελών τους.

Το κύριο ερώτημα στο οποίο έπρεπε να απαντήσει η έρευνα ήταν: Υπάρχει ένα τέτοιο πρόβλημα ειδικά στην σημερινή ελληνική κοινωνία; Και ο σκοπός της έρευνας ήταν ο προσδιορισμός της έκτασης και της φύσης του προβλήματος προκειμένου να σχεδιαστούν έγκαιρα η πρόληψη, η περιστολή και, στην ανάγκη, η καταστολή του.

Για να γίνει καλλίτερα κατανοητό αν το θέμα είναι πράγματι ώριμο για συζήτηση η συγγραφέας αφού το εντάξει στη λεγόμενη “φυσική ιστορία” των κοινωνικών προβλημάτων, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η παραμέληση και κακοποίηση ηλικιωμένων ατόμων ως μορφή βίας στην οικογένεια απασχολεί ήδη σοβαρά εδώ και μερικά χρόνια ειδικούς διαφόρων ειδικοτήτων σε πρακτικό και θεωρητικό επίπεδο.

Οι προκαταρκτικές διερευνήσεις στο εγκληματολογικό επίπεδο από τα στοιχεία του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας ωδήγησαν στην, απογοητευτική για κάθε ερευνητή, διαπίστωση ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία για το πρόβλημα της παραμέλησης ή κακοποίησης ηλικιωμένων.

Αν και τα στοιχεία (ανεπαρκή) που συγκεντρώθηκαν από διάφορα νοσηλευτικά ιδρύματα δεν δείχνουν μια έξαρση του φαινομένου, εν τούτοις το πρόβλημα δεν είναι άγνωστο για την ελληνική κοινωνία.

Εξ άλλου πολύ λίγες περιπτώσεις αναφέρονται στην “Αστυνομική Επεξεργασία” μια βιβλιογραφική πηγή που θα μπορούσε να ασχοληθεί πιο διεξοδικά και αντικειμενικά με το θέμα.

Τέλος τα στοιχεία του ΚΑΤ παρουσιάζουν ένα μικρό ποσοστό ξυλοδαρμών ηλικιωμένων σε σχέση με τις άλλες ηλικίες, ποσοστό όμως που δεν είναι αμελητέον.

Μετά τις διαπιστώσεις για έλλειψη στοιχείων η συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, λαμβανομένων υπ’ όψιν των ειδικών προβλημάτων και της ειδικής θέσης που κατέχουν οι ηλικιωμένοι στη σημερινή κοι-

νωνία, διαγράφεται σαφώς η ανάγκη και η σκοπιμότητα μιας καταγραφής και περιγραφής του προβλήματος των ηλικιωμένων θυμάτων βίας ή παραμέλησης στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.

Όσον αφορά τη διερεύνηση από τη σκοπιά του ποινικού δικαίου, από θεωρητική τουλάχιστον άποψη διάφορα άρθρα του Ποινικού Κώδικα φαίνονται να καλύπτουν τις κακοποιήσεις ή παραμελήσεις ηλικιωμένων. Το πρόβλημα τίθεται σε διαφορετικό επίπεδο και έγκειται στο ότι αν θελήσει ένα ηλικιωμένο άτομο να καταφύγει στη δικαιοσύνη, τότε, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις όπου οι δράστες είναι συγγενείς του, θα πρέπει να διευκολυνθεί ώστε να μπορέσει να θέσει σε κίνηση το μηχανισμό του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης αλλά και να συμμετάσχει ενεργά στη σχετική διαδικασία. Συγκεκριμένα θα πρέπει να εξετασθεί, όπως σε άλλα προηγμένα κράτη, αν μπορεί να προστατευθεί η τρίτη ηλικία και μέσω του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης.

Τρία βασικά ερωτήματα προκύπτουν σαν συνέπεια:

α) Απαιτείται να προβλεφθεί σε ειδικές διατάξεις του Ποινικού Κώδικα η ηλικία ως επιβαρυντική περίπτωση ή οι υπάρχουσες διατάξεις επαρκούν για να καλύψουν το θέμα;

β) Μήπως θα έπρεπε να προβλέπεται η αυτεπάγγελτη δίωξη του υπόπτου, όταν το θύμα λόγω ηλικίας δεν έχει την αντοχή να προβεί σε έγκληση;

γ) Οι υπάρχουσες διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας μπορούν να προστατέψουν αποτελεσματικά τα άτομα τρίτης ηλικίας όταν μάλιστα ο δράστης είναι πολύ οικείος;

Η συγγραφέας παίρνει θέση απέναντι στα προβλήματα αυτά στο τρίτο κεφάλαιο που αφορά τη μελέτη της κακοποίησης ηλικιωμένων από την άποψη του ουσιαστικού και δικονομικού ποινικού δικαίου.

Σχετικά με το υπάρχον κοινωνικο-προνιακό πλαίσιο και εδώ απουσιάζουν οι εξειδικευμένοι φορείς. Κοινωνικοί φορείς ειδικά επιφορτισμένοι με την πρόληψη, την ψυχολογική συμπαράσταση και κυρίως τη νομική, κοινωνικοοικονομική και ιατροφαρμακευτική αγωγή των ηλικιωμένων θυμάτων βίας ή παραμέλησης δεν λειτουργούν στην Ελλάδα. Ωστόσο με την υπάρχουσα υποδομή για την τρίτη ηλικία αντιμετωπίζεται σε κάποιο βαθμό το πρόβλημα. (Νοσηλευτικά ιδρύματα, ΚΑΠΗ, και διάφορα άλλα προγράμματα όπως η κατά παρέκκλιση της σειράς προτεραιότητας χορήγηση τηλεφωνικής σύνδεσης ή τα διάφορα κατασκηνωτικά προγράμματα).

Ακολουθεί ένα κεφάλαιο που αφορά την κοινωνικοποίηση των παιδιών σε θέματα της τρίτης ηλικίας μέσα από την εικόνα που παρέχεται για τους ηλικιωμένους από τα αναγνωστικά του δημοτικού. Η πρώτη αντίδραση είναι να αναρωτηθεί κανείς πως συμβιβάζεται με την εσωτερική ενότητα και συνέχεια της εργασίας ένα τέτοιο κεφάλαιο. Η αιτιολόγηση όμως που δίνεται από τη συγγραφέα κρίνεται επαρκής υπό την έννοια ότι μέσω των αναγνωστικών του δημοτικού σχολείου δημιουργείται και μετα-

βιβάζεται σε μεγάλο βαθμό στα παιδιά η εικόνα που θα σχηματίσουν και θα κρατήσουν για τον ηλικιωμένο. Ως τεχνική για τη διερεύνηση της εικόνας ή του στερεοτύπου του ατόμου τρίτης ηλικίας χρησιμοποιήθηκε εκείνη της ανάλυσης περιεχομένου. Ως προς τα ευρήματα της έρευνας υπάρχει μια διαφοροποίηση της εικόνας όσο προχωρούν οι τάξεις. Στα αναγνωστικά της Β΄ τάξης (αφού στην Α΄ τάξη τα ευρήματα είναι υποτυπώδη) ο ηλικιωμένος παρουσιάζεται συνήθως εξιδανικευμένος ή μυθοποιημένος δηλαδή δεν είναι υπαρκτό πρόσωπο. Έχει ήθος, δεν έχει ανάγκες και είναι καλόβολος. Είναι πάντα προσφερόμενος, χωρίς ποτέ να απαιτεί από τους νεώτερους, σε αντίθεση με άλλα πρόσωπα όπως η μητέρα ή η δασκάλα. Δεν έχει εξουσία όπως οι μεσήλικες αλλά ούτε και τον σεβασμό των νέων. Τα γηρατειά παρουσιάζονται γενικά σαν μια κατάσταση αρνητική.

Στα βιβλία της Γ΄ Δημοτικού η εικόνα δεν μεταβάλλεται ριζικά. Στα κείμενα της Δ΄ τάξης φαίνεται να κυριαρχεί η εξιδανικευμένη, γραφική εικόνα του αγρότη παππού, που καθουχάζει ή του μοναχικού γέρου και όχι του παππού συνταξιούχου ή του ηλικιωμένου που λαχταρά για επικοινωνία και για κάποιο ρόλο ή αναγνώριση.

Στα αναγνώσματα της Ε΄ τάξης γίνονται οι πρώτες νύξεις για τις ανάγκες της τρίτης ηλικίας για φροντίδα και αγάπη και τις αντίστοιχες υποχρεώσεις των νεοτέρων. Υπάρχει σαφώς μια βελτίωση της προβαλλόμενης εικόνας του ηλικιωμένου καθώς τα κείμενα απευθύνονται διαδοχικώς σε μεγαλύτερα παιδιά. Στην ΣΤ΄ Δημοτικού, ο ηλικιωμένος σκιαγραφείται περισσότερο ως αυτόνομο, οικονομικά και ψυχολογικά, άτομο.

Η συγγραφέας, μετά την παραπάνω παρουσίαση, πιστεύει ότι μια αληθινή εικόνα του σημερινού ηλικιωμένου που αντανακλά την προσφορά του αλλά και τη σωστή, συγκινησιακή στάση της νεότερης γενέας προς αυτόν μαζί με τις υποχρεώσεις της, είναι εφικτό να δημιουργηθεί σε όλα τα επίπεδα της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η προετοιμασία νεαρών εγωιστικών και ανταγωνιστικών τεχνοκρατών, αποκομμένων από την τρυφερότητα από και προς την παλαιότερη γενεά αλλά και αποξενωμένων από την πείρα της δεν θα συντελέσει στην αρμονική συνύπαρξη του ολοένα αυξανόμενου γεροντικού πληθυσμού και του ολοένα μειονόμενου νεανικού.

Η δεύτερη ενότητα της εργασίας είναι αφιερωμένη στην εγκληματολογική μελέτη του φαινομένου. Η έννοια της κακοποίησης περιλαμβάνει τρεις μορφές. Τη σωματική, την ψυχική και την οικονομική ή υλική. Η έννοια από εγκληματολογική σκοπιά δεν ταυτίζεται ούτε συμπίπτει με τη νομική ορολογία. Για τις ανάγκες της έρευνας εξετάστηκαν ειδικώτερα δύο είδη κακοποίησης: α) η ενεργητική (ενέργεια που προκαλεί κάθε μορφής βλάβη), β) η παθητική ή παραμέληση (έλλειψη φροντίδας).

Όσον αφορά τους γενεσιουργούς παράγοντες του προβλήματος, από την έρευνα δεν προέκυψαν αδιαμφισβήτητα πορίσματα. Σε θεωρητικό επίπεδο προτείνονται διάφορες “υποθέσεις” όπως εκείνη του εκσυγχρο-

νισμού (αρνητικά στοιχεία του σύγχρονου πολιτισμού), η υπόθεση της μειονεξίας του θύματος (σωματική ή πνευματική αναπηρία), της κοινωνικής απομόνωσης του θύματος, της ψυχικής διαταραχής του δράστη, του "stress" στο περιβάλλον υπόθεση που αναφέρεται από τους ερευνητές ως ο πρωταρχικός ή ως ο συνηθέστερος γενεσιουργός παράγων κακοποίησης ηλικιωμένων. Τέλος υπάρχει η "υπόθεση" της αλληλενέργειας και ανταλλαγής σχέσεων (συσχετισμοί δυνάμεων ανάμεσα σε εξαρτώμενους και αυτούς από τους οποίους εξαρτώνται) και εκείνης του φαύλου κύκλου της βίας (κακοποιημένα παιδιά κακοποιούν με τη σειρά τους τους γονείς ή και τα παιδιά τους).

Η συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι διάφορες "υποθέσεις" δεν παρέχουν μια σαφή απάντηση όσον αφορά τα αίτια της κακοποίησης των ηλικιωμένων. Η αναφορά σε ωρισμένους αποδεκτούς παράγοντες οδηγεί σε μια πολυπαραγοντική προσέγγιση.

Σχετικά με τη Μεθοδολογία που ακολουθήθηκε πρέπει να τονισθούν τα εξής: Λόγω της ανυπαρξίας ερευνών και των ελάχιστων εμπειρικών δεδομένων σχετικών με την κακοποίηση ηλικιωμένων, αποφασίστηκε να καταρτισθούν τρία ειδικά πρωτόκολλα-ερωτηματολόγια που διανεμήθηκαν σε νοσηλευτικά ιδρύματα, ΚΑΠΗ και άτομα των περιοχών των ΚΑΠΗ. Για να εξακριβωθεί εξ' άλλου και από διαφορετική πηγή η έκταση του φαινομένου, αναζητήθηκαν για μια περίοδο έξη μηνών περιστατικά κακοποίησης και παραμέλησης ατόμων 60 χρονών και άνω στα βιβλία συμβάντων και τα βιβλία των παραρτημάτων ασφαλείας των αστυνομικών τμημάτων ωρισμένων περιοχών. Η συγγραφέας τονίζει πάντως ότι τα ευρήματα της έρευνας πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψη με περίσκεψη και δεν πρέπει να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικά για ολόκληρη τη χώρα.

Παρά το σχετικά μικρό αριθμό συμπληρωμένων ερωτηματολογίων (888) η πρώτη αυτή ελληνική έρευνα με πολλαπλά δείγματα και μεγάλο αριθμό τυχαίων "δειγμάτων" ερωτούμενων που προέρχονται από διαφορετικά περιβάλλοντα παρουσιάζει ενδιαφέρον και μάλιστα όχι μόνο για τον ελληνικό χώρο. Η μελέτη, εκτός από τις όποιες "περιγραφικές" πληροφορίες πάνω στο θέμα της κακοποίησης ατόμων τρίτης ηλικίας, υποδεικνύει ωρισμένα μεθοδολογικά προβλήματα και θέτει επιπλέον τις βάσεις για πιο συστηματικές και αναλυτικές μελλοντικές μελέτες.

Τα ευρήματα τα σχετικά με την έκταση, τη φύση και τις συνέπειες της κακοποίησης δίνουν την ακόλουθη εικόνα. Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι υφίσταται κακοποίηση και παραμέληση ηλικιωμένων στον ελληνικό χώρο. Η έρευνα στα 888 ερωτηματολόγια έδωσε

- 117 περιπτώσεις "προσωπικής κακοποίησης"

- 109 περιπτώσεις "κακοποίησης άλλου"

- 131 περιστατικά κακοποίησης που δήλωσαν εκπρόσωποι του ειδικευμένου προσωπικού (γιατροί, νοσοκόμοι, κοινωνικοί λειτουργοί).

Τονίζεται το συχνό φαινόμενο των πολλαπλών κακοποιήσεων. Όσον αφορά τη συχνότερα αναφερόμενη μορφή κακοποίησης είναι η λεκτική ή

ψυχική. Η σωματική κακοποίηση είναι σπανιότερο φαινόμενο. Τέλος 25 ηλικιωμένα άτομα έπασαν θύματα υλικών απωλειών (ληστείες και κλοπές) με σοβαρές ψυχολογικές συνέπειες για τα θύματα².

Οι συνέπειες της κακοποίησης είναι πολλές και τοποθετούνται σε διαφορετικά επίπεδα. Ο φόβος του ηλικιωμένου να πέσει θύμα εγκληματικής πράξης μεγαλώνει ενώ στην ουσία είναι δυσανάλογος με την πραγματικότητα αφού τα ηλικιωμένα άτομα είναι αποδεδειγμένο πως διατρέχουν μικρότερο κίνδυνο να γίνουν θύματα εγκλημάτων. Ενδέχεται επίσης να προκύψει μια αποδιοργάνωση της προσωπικότητας. Όλ' αυτά μπορεί να οδηγήσουν σε προοδευτική μείωση της αυτοεκτίμησης των θυμάτων η οποία θα οδηγήσει περαιτέρω σε αύξηση των διαπροσωπικών συγκρούσεων.

Τα ιατρικά και ψυχιατρικά δεδομένα στοιχειοθετούν επαρκώς το "ευάλωτο" των ηλικιωμένων ατόμων και την ψυχοπαθολογική αντίδρασή τους σε επώδυνα ή απλώς δυσάρεστα γεγονότα.

Πέρα από τις ατομικές συνέπειες αξιοπρόσεκτες είναι και οι κοινωνικές. Το κοινωνικό κόστος που πληρώνει η πολιτεία ή και η οικογένεια είναι ψηλό ακόμα και όταν ο δράστης είναι μέλος της οικογένειας. Όσον αφορά το οικονομικό κόστος, είναι αναμφισβήτητο μεγαλύτερο στην περίπτωση θυμάτων που ανήκουν στην τρίτη ηλικία.

Λόγω της σημασίας που δόθηκε στο θέμα της παραμέλησης από τους παρέχοντες υπηρεσίες στον τομέα υγείας και πρόνοιας, έγινε περαιτέρω διερεύνηση του θέματος η οποία κατέδειξε ότι ένας αξιοπρόσεκτος αριθμός ατόμων 65 ετών και άνω καταλήγουν στα νοσοκομεία από διάφορες αιτίες. Υπάρχει σαφώς ανάγκη για προληπτική αντιμετώπιση του προβλήματος αλλά και για ενίσχυση και κατάλληλη προετοιμασία της οικογένειας.

Το ειδικό αυτό κοινωνικό πρόβλημα της παραμέλησης παρουσιάζει δύο όψεις. Μια ατομική που επικεντρώνεται στον ηλικιωμένο που υποφέρει και δικαιούται να τελειώσει ανώδυνα, ειρηνικά και χωρίς εξευτελισμούς τη ζωή του. Και μία κοινωνική που εμφανίζεται σήμερα σε όλες τις προηγμένες κοινωνίες όπου η παρατεταμένη παραμονή στο νοσοκομείο μοναχικών και εγκαταλειμμένων ηλικιωμένων καθιστά αδύνατη τη νοσηλεία καθαρώς ιατρικών περιπτώσεων και γενικά δυσχεραίνει την ομαλή λειτουργία του ιδρύματος.

Ορισμένες ενδιαφέρουσες προτάσεις για την άμεση αντιμετώπιση των περιστατικών παραμέλησης γίνονται από τους κοινωνικούς λειτουργούς όπως η επέκταση του προγράμματος "βοήθεια στο σπίτι", η οικονομική ενίσχυση της οικογένειας, η ανάπτυξη καταφυγίων για επείγοντα περιστατικά και άλλες που υφίστανται και λειτουργούν με επιτυχία σε πολλές χώρες.

Ακολουθεί το κεφάλαιο που δίνει τα χαρακτηριστικά του θύματος. Με τις απαραίτητες επιφυλάξεις, θα μπορούσε να σκιαγραφήσει κάποιος το τυπικό θύμα κακοποίησης που κατοικεί στη μεζονα περιοχή του λεκανο-

πεδίου Αττικής, ως ένα άτομο νεότερο των 70 ετών, γένους θηλυκού που ζει με κάποιο συγγενή, δεν βρίσκεται απομονωμένο, έχει ωστόσο χαμηλό επίπεδο τηλεφωνικής επικοινωνίας με φίλους ή συγγενείς και είναι δυσαρεστημένο από τη ζωή. Δράστης της κακοποίησης ενδέχεται να είναι τόσο ένα μέλος της οικογένειάς του όσο και ένας άγνωστος. Μια ενδιαφέρουσα διαπίστωση είναι η φθίνουσα τάση που ακολουθεί η θυματοποίηση με την πάροδο της ηλικίας. Υπάρχει υψηλό ποσοστό κακοποίησης στις μικρότερες ηλικίες και μικρότερο στις μεγαλύτερες. Όσον αφορά το φύλο, τα ευρήματα συμβαδίζουν με τα δεδομένα και άλλων ερευνών υπό την έννοια ότι οι ηλικιωμένες γυναίκες φαίνεται να γίνονται θύματα κακοποίησης περισσότερο απ' ότι οι ηλικιωμένοι άνδρες.

Εξ' άλλου τα δείγματα επαληθεύουν τη διεθνώς αποδεκτή άποψη ότι η κακοποίηση προέρχεται συχνότερα από μέλη του οικογενειακού περιβάλλοντος που είναι επιφορτισμένα με την φροντίδα του ηλικιωμένου. Το πρόβλημα της κοινωνικής απομόνωσης είναι έντονο και έχει σαν συνέπεια τη μείωση δυνατότητας υποστήριξης του ηλικιωμένου από διάφορα κοινωνικά δίκτυα. Όσον αφορά τη σωματική ή διανοητική μειονεξία, φαίνεται ότι πράγματι τα θύματα κακοποίησης έχουν συχνά κάποια σωματική ή και διανοητική δυσλειτουργία και εξαρτώνται από το άτομο που τα φροντίζει.

Η τρίτη ενότητα της εργασίας αφορά τη μελέτη της κακοποίησης από την άποψη του ποινικού δικαίου (ουσιαστικού και δικονομικού).

Το ερώτημα που γεννάται ευθύς εξαρχής είναι αν, εν όψει των ειδικών συνθηκών και προβλημάτων των ηλικιωμένων ατόμων, υπάρχουν ποινικές διατάξεις που να τους παρέχουν αντίστοιχη ειδική ποινική προστασία. Η συγγραφέας κλείνει προς την άποψη ότι πρέπει να θεωρηθεί η τρίτη ηλικία ως ένα αυτοτελές έννομο αγαθό του προσώπου που είναι διαφορετικό από τη ζωή, την υγεία, την ελευθερία κλπ. του ηλικιωμένου ατόμου και χαρακτηρίζεται από αυτές ακριβώς τις επι πλέον περιστάσεις, λόγω των οποίων τα ηλικιωμένα άτομα είναι πιο ευάλωτα και ευπρόσβλητα σε εγκληματική συμπεριφορά αλλά και οι οποίες καθιστούν την όποια εγκληματική συμπεριφορά σε βάρος τους ιδιαίτερα βλαπτική γι' αυτά. Η προστασία του εννόμου αυτού αγαθού, στηρίζεται εξ άλλου και στο άρθρ. 21 παρ. 3 του Συντάγματος που προβλέπει ότι το Κράτος παίρνει ειδικά μέτρα για την πρόληψη του γήρατος.

Οι περισσότερες μορφές βίας, βιαιοπραγίας και κακοποίησης ηλικιωμένων προβλέπονται από τα ήδη υπάρχοντα άρθρα του Ποινικού Κώδικα. Το ίδιο ισχύει και για την περίπτωση της απειλής και της κλοπής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο 312 Π.Κ. που αφορά τη σωματική βλάβη "ανυπεράσπιστων" προσώπων. Αναφέρεται κατ' αρχήν στους ανήλικους αλλά και στα άτομα που δεν μπορούν να υπερασπίσουν τον εαυτό τους φαίνεται να καλύπτονται οπότε μπορεί να επεκταθεί η εφαρμογή του στις περισσότερες περιπτώσεις κακοποίησης ηλικιωμένων. Είναι αλήθεια ότι οι περισσότεροι έλληνες συγγραφείς δεν περιλαμβάνουν τους

ηλικιωμένους στην κατηγορία των προσώπων που "δε μπορούν να υπερασπίσουν τον εαυτό τους" περιοριζόμενοι σ' εκείνους που είναι ανυπεράσπιστοι λόγω νόσου ή αναπηρίας³ παραλυσίας, υπνώσεως, εγκυμοσύνης κ.λ.π. Η συγγραφέας όμως πιστεύει ότι η διατύπωση του άρθρου 312 επιτρέπει την εφαρμογή της και σε ηλικιωμένα άτομα εφ' όσον συντρέχουν και σε αυτά λόγω της ηλικίας τους και μόνο οι προϋποθέσεις της κοινωνικής και ψυχοπνευματικής ευαισθησίας και "μειονεξίας". Εστω και αν δεν τεκμαίρονται αμάχητα στην περίπτωση των ηλικιωμένων όπως στα άτομα παιδικής ηλικίας είναι εν τούτοις πολύ συνηθισμένες. *De iure ferenda* σκόπιμο θα ήταν ίσως να διατυπωθεί η διάταξη του άρ. 312 Π.Κ. ως έγκλημα συγκεκριμένης ή αφηρημένης διακινδύνευσης, δηλαδή χωρίς να απαιτείται να επέλθει *in concreto* και σωματική βλάβη ή βλάβη της υγείας.

Όσον αφορά τις οικονομικές διατάξεις του ποινικού δικαίου υπάρχουν πράγματι ωρισμένες διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας που άμεσα ή έμμεσα λειτουργούν προς όφελος των ηλικιωμένων (π.χ. εξέταση ηλικιωμένου μάρτυρα στο σπίτι του). Χρειάζεται όμως η πρόβλεψη της παροχής οικονομικής συνδρομής στους ηλικιωμένους καθώς και μιάς ωρισμένης χρηματικής βοήθειας για όσους δεν διαθέτουν τα μέσα. Η συγγραφέας προτείνει τη δημιουργία ενός ειδικού επιτρόπου, ενός είδους *ombudsman* επιφορτισμένου με την προστασία των γενικωτέρων συμφερόντων των ηλικιωμένων. Τέλος ο μηχανισμός της ποινικής δικαιοσύνης δεν πρέπει παρά να είναι το έσχατο μέτρο ιδιαίτερα όταν πρόκειται για ενδοοικογενειακή διαφορά. Άλλα μέτρα έξω από τα ποινικά μπορεί να είναι τα πλέον ενδεδειγμένα⁴.

Η τέταρτη και τελευταία ενότητα της εργασίας αποτελεί μία ανακεφαλαίωση και περιλαμβάνει τις προτάσεις και συμπερασματικές σκέψεις. Η συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ενασχόληση με το θέμα αυτό υπήρξε ενδιαφέρουσα κυρίως λόγω του πρωτοποριακού χαρακτήρα της όχι μόνο σε ελληνικό επίπεδο αλλά και σε ευρωπαϊκό, όπου όπως ήδη τονίσαμε⁵ τα κοινωνικά αυτά φαινόμενα αρχίζουν τώρα να μελετώνται και να αντιμετωπίζονται.

Οπωσδήποτε υπήρξαν ωρισμένα μεθοδολογικά προβλήματα. Το δείγμα ήταν περιορισμένο, δεν ήταν πανελλήνιο και η έρευνα στηριζόταν κατά το μεγαλύτερο μέρος της σε υποκειμενικές μαρτυρίες ηλικιωμένων οι οποίοι ενδέχεται να υπερέβαλαν, η παρουσίαση των δεδομένων δεν κάλυψε όλα τα ευρήματα ούτε προχώρησε στο στάδιο αυτό σε πλήρη στατιστική ανάλυση. Γενικά τα ευρήματα αυτά θα πρέπει να θεωρηθούν προκαταρκτικά και διερευνητικά. Η ερευνητική διαδικασία συνάντησε δυσχέρειες αφού αποτελεί την πρώτη ελληνική έρευνα στον τομέα.

Ανακεφαλαιώνοντας όσον αφορά τα δεδομένα από τα δείγματα βλέπουμε ότι τα βαριά περιστατικά ήταν ελάχιστα. Η ψυχολογική και κυρίως λεκτική κακοποίηση υπερτερεί από τη σωματική και υλική.

Όμως το φαινόμενο της μεταβίβασης της βίας από γενεά σε γενεά

μαζί με άλλους παράγοντες (αστικοποίηση του πληθυσμού, αύξηση της προσδόκιμης ηλικίας, επιβίωση, έλλειψη κατάλληλης κοινωνικοποίησης της ελληνικής νέας γενιάς ως προς την τρίτη ηλικία) προοιωνίζουν μία επίταση του προβλήματος της ενεργητικής και παθητικής κακοποίησης των ηλικιωμένων. Κατά συνέπεια, θα πρέπει να σχεδιαστεί η κρατική πολιτική για την τρίτη ηλικία σε συνάρτηση με τα προβλήματα της ενεργητικής και παθητικής κακοποίησης. Τα κοινωνικά μέτρα που προτείνονται είναι άμεσα και βραχυπρόθεσμα και μέσο ή μακροπρόθεσμα. Στα πρώτα περιλαμβάνονται εκείνα που αποσκοπούν στην έγκαιρη πληροφόρηση των αρμοδίων υπηρεσιών για περιπτώσεις κακοποίησης ή παραμέλησης ηλικιωμένων, στη συλλογή αξιόπιστων στοιχείων για το φαινόμενο, στην ευαισθητοποίηση αρμοδίων και κοινής γνώμης, στην καθιέρωση τηλεφωνικής γραμμής που να δέχεται παράπονα από ηλικιωμένους, στην παροχή περίθαλψης, φροντίδας και προστασίας σε ηλικιωμένα άτομα και στην λήψη μέτρων που αποβλέπουν στην αντιμετώπιση των προβλημάτων των ηλικιωμένων πριν δημιουργηθούν καταστάσεις ενεργητικής ή παθητικής κακοποίησης.

Όσον αφορά τα μεσο-μακροπρόθεσμα μέτρα θα πρέπει να αποσκοπούν κυρίως στην ευαισθητοποίηση του ευρέος κοινού αλλά και κυρίως των παιδιών ως προς τις ανάγκες και την προστασία της τρίτης ηλικίας. Μία άλλη ομάδα μέτρων θα πρέπει να αποβλέπει στην πρόληψη καθώς και την προετοιμασία της καταστολής και αποκατάστασης περιπτώσεων κακοποίησης και παραμέλησης.

Τέλος τα μέτρα που αφορούν την απονομή της δικαιοσύνης θα πρέπει να περιλαμβάνουν μία πιο αυστηρή αντιμετώπιση των δραστών κακοποίησης ηλικιωμένων⁶ καθώς και τη μελέτη της δυνατότητας ίδρυσης επιτροπικών-οικογενειακών δικαστηρίων στην δικαιοδοσία των οποίων θα υπαχθούν και οι περιπτώσεις ενδο-οικογενειακής ενεργητικής και παθητικής κακοποίησης.

Στο γενικό συμπέρασμα, η συγγραφέας καταλήγει στην άποψη ότι από την πρώτη αυτή ανάλυση των δεδομένων προκύπτει ότι η ελληνική κοινωνία δεν αντιμετωπίζει, προς το παρόν τουλάχιστον, σοβαρό πρόβλημα βίας εναντίον ατόμων τρίτης ηλικίας. Η κατάσταση δεν φαίνεται τόσο σοβαρή όσο σε άλλα κράτη. Εδώ πάντως θα πρέπει να υπενθυμίσουμε την επιφύλαξη της "συγκάλυψης" ενός ωρισμένου αριθμού περιπτώσεων κακοποίησης λόγω υπερίσχυσης της αρχής της "ένδοοικογενειακής αρμονίας" σε αντίθεση με την αρχή της "προσωπικής αξιοπρέπειας" που υπερισχύει στα αγγλοσαξωνικά κυρίως κράτη. Πάντως και άσχετα αν το φαινόμενο δεν έχει λάβει ακόμη μεγάλες διαστάσεις η αναζήτηση λύσεων για την άμβλυνση του προβλήματος κρίνεται επιβεβλημένη κατά την συγγραφέα για δύο, κυρίως λόγους. Πρώτον γιατί τα φαινόμενα αυτά αλλοιώνουν και αποσταθεροποιούν την ελληνική κοινωνία, καθώς αυτή παύει να αναθέτει κάποιο λειτουργικό ρόλο στα πιά ηλικιωμένα μέλη και δεύτερο γιατί η Ελλάδα ανήκει στα ευρωπαϊκά κράτη στα οποία το άνοιγ-

μα της ψαλίδας μεταξύ πληθυσμού 15 ετών και κάτω και 64 ετών και άνω συνεχώς μικραίνει με συνέπεια τη συνεχή αύξηση και όξυνση των προβλημάτων που συναρτώνται με τους ηλικιωμένους στο μέλλον.

Σε παράρτημα δίνονται τα τρία ερωτηματολόγια τα οποία είναι πλήρη αν και σε ωρισμένες περιπτώσεις (όπως εκείνο που απευθύνεται στους ειδικούς του τομέα υγείας και πρόνοιας) φαίνονται αρκετά “φορτωμένα” με αποτέλεσμα να μην ενθαρρύνουν κάποιον να απαντήσει. Ζητούνται επίσης λεπτομέρειες τις οποίες ο ερωτώμενος δεν μπορεί πάντοτε να προσδιορίσει (φύση τραυματισμού/κακοποίησης).

Τέλος δίνεται ένας αρκετά πλήρης πίνακας ελληνικής και ξένης βιβλιογραφίας.

Η έρευνα της Κας Σπινέλλη είναι σημαντική για τα ελληνικά δεδομένα παρά τις όποιες μεθοδολογικές ελλείψεις. Τα στοιχεία που προκύπτουν από τα διανεμηθέντα ερωτηματολόγια, δεν είναι δυνατόν να καλύψουν όλο το θέμα της κακοποίησης ή παραμέλησης των ηλικιωμένων. Όμως τα δεδομένα αυτά αποτελούν την καλλίτερη και πιό εφικτή απαρχή διερεύνησης για μετέπειτα έρευνες.

Ως θετικά στοιχεία της έρευνας αυτής θεωρούμε:

α) Ότι είναι από τις λίγες φορές όπου η Ελλάδα εμφανίζεται ως μία από τις πρώτες χώρες που απαντά στο ερέθισμα της έρευνας στον τομέα αυτό.

β) Αυτή καθ’εαυτή η έρευνα με τον εμπειρικό της χαρακτήρα αποτελεί ένα θετικό στοιχείο για τα ελληνικά δεδομένα όπου υφίσταται πληθώρα θεωρητικών συγγραμμάτων αλλά μεγάλη ανεπάρκεια εμπειρικών ερευνών.

γ) Τα σημαντικά στοιχεία που απορρέουν από την έρευνα και οι υποδείξεις και προτάσεις μπορούν να συντελέσουν σε μία ομαλότερη προσαρμογή στο κλείσιμο της ψαλίδας ανάμεσα σε ωρισμένες πληθυσμιακές μονάδες, στη γήρανση του πληθυσμού και στην αύξηση της βιωσιμότητας.

Με έρευνες όπως αυτή είναι πιθανόν να διακοπεί ο κύκλος της ενδοοικογενειακής βίας ως προς τους ηλικιωμένους, πρόσωπα εξαιρετικά “ευάλωτα” που έχουν όμως τόσο συνεισφέρει στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Υποσημειώσεις

1. Βλέπε για παράδειγμα τη πτωχότητα της υφισταμένης βιβλιογραφίας που αφορά το θέμα της θυματοποίησης των ηλικιωμένων σε αντίθεση με εκείνης που αφορά τα παιδιά, τις γυναίκες αλλά και άλλες ομάδες ατόμων (π.χ. μετανάστες). In Στ. Αλεξιάδης, Εγκληματολογία Θεο/νίκη, Σάκκουλας 1989, σελ. 335 επ. Εξάλλου μέσα στα πλαίσια της έρευνας της *Karl Dillamer*, “Elder Abuse: Definitional Dilemmas” αναγνωρίζεται καθαρά ότι “Elder Abuse has only recently been discovered as a “social problem” but has already attracted much attention from policy makers and the media”. In *The American*

society of criminology, 39th Annual Meeting, Montreal 1987, Session 24.4.

2. Βλέπε επίσης Gouvernement du Québec, *Le vol à main Armée*, Rapport, Québec 1980.

3. Το κείμενο του άρθρου 312 Π.Κ. αναφέρει: "Σωματική βλάβη ανηλικών κλπ., Αν δεν συντρέχει περίπτωση βαρύτερης αξιόποινης πράξης, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών: α) όποιος με συνεχή σκληρή συμπεριφορά προξενεί σωματική κάκωση ή βλάβη της υγείας σε πρόσωπο που δεν συμπλήρωσε ακόμη το δέκατο έβδομο έτος της ηλικίας του ή που δεν μπορεί να υπερασπίσει τον εαυτό του και ο δράστης το έχει στην επιμέλεια ή στην προστασία του ή ανήκει στο σπίτι του δράστη ή έχει μαζί του σχέση εργασίας ή υπηρεσίας ή τον έχει αφήσει στην εξουσία του ο υπόχρεος για την επιμέλειά του. β) όποιος με κακόβουλη παραμέληση των υποχρεώσεών του προς τα προαναφερόμενα πρόσωπα γίνεται αιτία να πάθουν σωματική κάκωση ή βλάβη της υγείας τους".

4. Βλέπε για παράδειγμα τη Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης R (85) 4 που αναφέρεται στην ενδο-οικογενειακή βία. In Σπινέλλη σελ. 113.

5. *Supra*, υποσ. 1.

6. Και στο σημείο αυτό υπάρχει αντιστοιχία με τα μέτρα που προτείνονται για την αντιμετώπιση της κακοποίησης των παιδιών. Βλ. για παράδειγμα *Rapport du comité sur les infractions sexuelles à l'égard des enfants et des jeunes*, Rapport Badgley; Ottawa, 1984.